

XX. Yüzyılın Başlarında Türkiye’de Fındık Üretimi ve Ticareti*

Oktay KIZILKAYA¹

Özet

XX. yüzyılın başlarında Türkiye’de yetiştirilen fındık ağaçlarının türü tanıtılarak, konuya, dünyada fındık ziraatının yapıldığı ülkeler ile fındığın hangi iklim koşullarına sahip bölgelerde yetiştirildiği açıklanacaktır. XX. Yüzyılın başlarında Türkiye’deki fındık ziraatına uygun bölgeler tanıtılarak, bahsi geçen bölgelerde azami ve asgari üretim miktarları dönemin yazılı kaynaklarından yararlanılarak değerlendirilmiştir. Fındık ağacının hangi toprakları sevdiği, ağacının bakımının nasıl yapılması gerektiği vb. konularına değinilmiştir. Fındık üretim miktarının bazı yıllar düşmesine neden olan olumsuz gelişmelerin sebepleri açıklanmıştır. Fındığın toplanması ve iç ve dış piyasalara satışı ile kullanıldığı alanlar izah edilmiştir. Değerli bir ihraç ürünü olması nedeniyle fındık kaçakçılığı ve kaçakçılığa karşı alınan tedbirler açıklanmıştır. Uluslararası bir ticaret ürünü olması nedeniyle yaşanan rekabet ve Osmanlı Devletinin aldığı tedbirlere değinilmiştir. Ayrıca ziraatı yapılan bölgelerde fındığın bademlerinin çıkarıldıktan sonra kabuklarının evlerde yakacak olarak kullanılması nedeniyle bölgedeki ormanların tahrip edilmesinin önlenmesi açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fındık, Fındık Üretimi, Fındık Ticareti, Fındığın Kullanıldığı Alanlar, Fındık Kaçakçılığı.

JEL Sınıflandırması: A13, D63

Hazelnut Production and Trade in Turkey at the Beginning of the 20th Century

Abstract

The current study will describe the types of hazelnut trees grown in Turkey in the beginning of the 20th century, countries in which hazelnut is cultivated, and the regions with specific climatic conditions favourable for hazelnut cultivation. In this context, the study provides information on the regions of Turkey which are suitable for hazelnut farming, and assesses the maximum and minimum amounts of production by drawing on the written sources of the related periods. The specific types of soil favoured by the hazelnut tree, the type of care needed, etc. are addressed. The reasons for the adversities leading to a decrease in hazelnut production in some years are explained. Collection of hazelnut from trees, its sale to domestic and international markets, and areas of its use are described. As it is a valuable item of export, hazelnut smuggling, and the precautions taken against it are also covered. The competition resulting from its being an international commodity, and the measures taken by the Ottoman Empire are elucidated. An explanation is also made about the fact that, in the regions of hazelnut cultivation, after the kernels are removed, their shells are used as a fuel in houses, thus preventing deforestation.

* Bu çalışma, 12-14 Nisan 2018 tarihleri arasında Atatürk Araştırma Merkezi (ATAM) ve Harran Üniversitesi işbirliği ile Şanlıurfa’da düzenlenen “Türkiye’de Tarım Politikaları ve Ülke Ekonomisine Katkıları” adlı uluslararası sempozyumda sunulan “XX. Yüzyılın Başlarında Türkiye’de Fındık Üretimi ve Ticareti” başlıklı bildirinin yeniden düzenlenmiş halidir.

¹ Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü 36100/Kars, okt1taykizilkaya@gmail.com

Keywords: Hazelnut, Hazelnut Production, Hazelnut Trade, Areas of Use of Hazelnut, Hazelnut Smuggling

JEL Classification: A13, D63

1. Giriş

Günümüzde Türkiye'nin önemli ihraç ürünlerinden biri olan fındığın Türk ekonomisine getirisi azımsanmayacak derecededir. Bundan dolayı cumhuriyet hükümetleri fındığın getirisinin önemini farkına vararak, hemen hemen her hükümet döneminde üretimi desteklenmiştir. Günümüzde Türkiye dünya fındık üretiminin ortalama, %85,13'ünü sahiptir. Bu nedenle, üretimiyle dünyada rakipsiz bir konumdadır(Kayalak-Özçelik, 2012: 43-53). Bu çalışmada, günümüzde önemini koruyan fındık üretiminin ilkçağlardan başlayarak, XX. Yüzyıla kadarki tarihi özet halinde verilerek, XX. Yüzyılın başlarındaki, yetiştirildiği bölgeler, üretim durumu, ticari önemi, kaçakçılığı ve rekabette olduğu devletler, arşiv belgeleri ve diğer yazılı kaynaklar kullanılarak incelenmeye çalışılmıştır.

İlk ve Ortaçağ kaynaklarında, fındığın anavatanı olarak farklı coğrafyalar ileri sürülmektedir. Eskiçağ tarihçilerinden olduğu kabul edilen Heredot'un ünlü "*Coğrafya*" adlı eserinde, Karadeniz'in doğusunda yetiştiğini, fındıktan elde edilen yağın nasıl elde edildiğine dair yöntem ve teknikler hakkında bilgiler verilmektedir. Eskiçağ da fındığa bazı milletlerin kutsallık atfettiği, bu doğrultuda eski Çin inancında, tanrının insanlara ihsan ettiği beş kutsal meyveden birisinin fındık olduğu kabul edilmekteydi (<http://www.giresuntb.org.tr/FindikTicaretTarihi>).

Fındık adı ile bilinen meyvenin adının kökenin, eski Yunanistan'da "*Pont Exinus*" olarak adlandırılan bitkinin "Pontik" sözcüğüne dönüşmesiyle ortaya çıktığı iddia edilmektedir. Pontus yani Karadeniz kıyılarından dünyaya yayıldığı için de çok eskiden "*Pontus Cevizi*" olarak da adlandırılmaktaydı. Akdeniz ve Ortadoğu bölgelerine Karadeniz Bölgesi'nden yayıldığı için bahsi geçen bölgelerde fındık adıyla bilinir olmuştur. Türk Tarihi'nde ise fındık ziraatının ve yayılmasının üç aşamada olduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır. Bu aşamaların birinci aşaması, Orta Asya'da oldukları dönemde fındığa, "*Kosık*" veya "*Kosuk*" adını verdikleri dönem, ikinci aşamasının, Batı Türklerinin "*Çitlevük*" sözünü kullandıkları dönem, üçüncü aşamasının ise Anadolu Türklerinin, "*Bunduk*" ve bu adlandırmadan hareketle de fındık şekline dönüştüğü aşamalarıdır (<https://arastirma.tarim.gov.tr/findik>).

Fındık ağacından bahsedilen en eski Türk kaynaklarından bir olan Uygurların, "*Türeyiş Destanı*" olup, bu destanın İran varyantında; "*Tula ve Selenga nehirlerinin birleştiği yerde bir kayın ve fındık ağacı arasında bir dağ kabardı ve yarıldı. İçinden beş çocuk çıktı*", şeklindeki cümlesinde geçen fındık ağacı ifadesinden, Türklerin destansı dönemlerinde bu meyveyi bildiğini göstermektedir. Ünlü Türk Bilgini İbni Sina, X. Yüzyılda yazmış olduğu, "*El Kanun Fi't-Tıbb*", adlı eserinde, fındığın çeşitli hastalıkların tedavisinde ilaç olarak kullanıldığından bahsetmektedir. XVII. Yüzyılda yaşamış olan Evliya Çelebi, Trabzon ve çevresine yaptığı seyahatte; "*dağlarında taşlarında cümle ormanları fındıklıktır*", diyerek bölgedeki yaygınlığına vurgu yapmıştır. Uluslararası bir ticari ürün olarak satışının

OktaY KIZILKAYA

yapıldığını gösteren ilk yazılı belge, İspanya Kralı III. Henri tarafından elçi olarak Timur'a, (1403 yılında Semerkant'a) gönderilen Roy Gonzales de Clavio'nun "Kadisten Semerkant'a Seyahat", adlı eserinde geçmektedir. Elçi, İspanya'ya dönerken, 17 Eylül 1403 tarihinde kaptanı Nocolos Cojen olan fındık yüklü bir gemi ile İstanbul'a gelmiştir. İspanyol elçinin, fındık yüklü gemi ile İstanbul'a gelmesi o dönemde, fındığın üretiminin yapıldığını ve büyük ihtimalle ticari amaçla İstanbul'a nakledildiğini göstermektedir. Osmanlı Padişahı I. Mahmut'un hükümdarlığı döneminde (1730-1754), Fransa ile yapılan ticaret anlaşmasında, Türkiye'den Fransa'ya ihraç edilecek ürünler arasında fındık da bulunmaktaydı. Türkiye'de üretilen fındığın, Avrupa'da yakından tanınması ve rağbet görmesi ise, XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında olmuştur. 1782'de Rusya'ya, 1792'de Romanya'ya, 1875'te Belçika'ya, fındık ihracı başlamıştır. Fındığın kabuğundan çıkarılarak içindeki bademinin ihracının ise 1879 yılında olduğu kaynaklarda geçmektedir. XX. Yüzyılın başlarında yani 1912'de ise ABD'ye satılan Türk ihraç ürünleri arasında fındıkta yer almaktaydı (Aygün, 2009: 41-76).

2. Fındık Ağacının Yetiştığı İklim ve Coğrafi Ortam

XX. Yüzyılın başlarında dünya üzerinde, Türkiye (Memalik-i Osmaniye), İspanya, Rusya, İtalya ve İran'da fındık yetiştirilmekteydi. Fındığın Türkiye özelinde, havası rutubetli, sıcaklığı ılıman bölgeler ile büyük su yatakları yakınında ziraati yapılmaktaydı. Yani fındık ağacının yetiştirildiği bölgelerin bazı özel iklim şartlarına sahip olması gerekir. Şöyle ki, fındık ağacı çok soğuk ve çok sıcak iklimi sevmediği gibi kurak ve rutubetli iklim ve arazide de pek yetişmez (Andriyasyan, 1331: 3-4), özel coğrafi ve iklim özellikleri gösteren bölgelerde yetişir. Yetiştığı iklim koşulları bakımından, ılıman bölgelerin bahçe ürünlerine benzer; bunlar, çok kesin sonuçlar olmasa da, kış sıcaklık ortalamalarının 6 ila 7 °C, yaz mevsimi sıcaklık ortalamalarının 20-25 °C seviyesinde seyrettiği ve minimum yağışların yıllık, 700-800 mm, maksimum yağış ortalamalarının da 1300 ile 1500 mm seviyesinde bulunduğu yetişme bölgelerine çok iyi derecede uyum sağlayan bir meyve türüdür. Fındığın uygun yetişme koşulu için yağış rejiminin düzenli olması gerekir. Çünkü düzensiz iklim özelliği görülen bölgelerde geç don faktörü ve kurak yaz koşulları, toplam ürün ve randımanı büyük ölçüde düşürür. Yeni kurulan bir fındık bahçesinden, 5-6 yıl içinde meyve alınmaya başlanmakla birlikte maksimum verime, 8-10 yıl sonra ulaşılır. İyi bir bakım ve gençleştirme budamaları yapılması kaydıyla bir fındık bahçesinden, 70-80 yıl boyunca ekonomik olarak meyve alınabilir (Doğanay, 2012: 1-21). Bundan dolayı yetiştığı iklim koşulları nedeniyle fındık bitkisi Karadeniz'in Anadolu yakasında kendiliğinden yetişmekteydi (Kaynar, 2012: 35).

XX. Yüzyılın başlarında Karadeniz bölgesinde yetiştirilen fındığın birden çok türü olduğu anlaşılmaktadır. Bu türlerden bazıları; 1) Yağlı veya tombul fındık olarak adlandırılan fındığın, meyvesi toparlak ve yassı olup, kabuğu ince, bademi ise nispeten büyüktür. 2) Sivri Fındık, bu fındık türünün meyvesi sivriye yakın olduğundan bu adla anılmıştır. Bunun kabuğu kalın, rengi ise parlak kırmızıdır. 3) Palas/Palaz Fındık, bu fındık yağlı-tombul fındıktan daha iri olup, yassı ve kabuğu kalın, rengi ise koyu kırmızıdır. 4) Badem Fındığı, şekli sivri fındığa benzemekte

ise de ondan daha büyük ve iki tarafı yassı olup, kabuğu ince, rengi koyudur. 5) Kara Fındık, sivri olup İspanya'da yetişen fındıklara benzemektedir. Bu fındık türünün meyvesi iri, kabuğu kalın ve rengi esmere yakın olup, diğer fındık çeşitlerine göre daha erken olgunlaşır. 6) Kuş Fındığı, meyvesinin şekli yağlı / tombul fındığa benzemekte ise de ağacı yağlı fındık ağacı kadar büyük değildir. Meyvesinin kabuğu da zayıf ve parlaktır. 7) İkiz Fındık, diğer fındık çeşitlerinden başlıca farkı bademinin kabuğunun içinde daima çift olarak bulunması nedeniyle bu adla adlandırılmıştır. 8) Sarı Palaz Fındık, bu fındık çeşidinin ağacı, palaz fındığının ağacına benzer ise de meyvesi daha küçük, kök kısmı kısadır. Diğer fındık çeşitlerinden daha erken olgunlaştığından meyveleri dökülerek zayi olmaktadır. Bu nedenle bu fındık türünün üretimi pek tercih edilmemektedir. Tercih edilmemesinden dolayı da ağacına rastlandığında hemen kesilerek, imha edilmektedir. 9) Firfil-Firfil Fındık, bu fındığın meyvesi diğerlerine nazaran daha büyük ise de kabuğunun içindeki bademi diğerlerine nazaran oldukça zayıf ve küçüktür. Osmanlı ülkesinde üretilen fındık çeşitler ana hatları ile adı geçenler olup, talebe ve verimine göre üretimi yaygınlaştırılmakta veya daraltılmaktaydı (Andriyasyan, 1331: 11-12).

Bu nedenle fındık üretimi ve ticareti, XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkiye'nin ekonomisine önemli getirisi olan uluslararası bir ihraç ürünüdür. Fındık içi veya kabuklu kuru hali, Türkiye'nin geleneksel ihracat ürünleri arasında ayrıcalıklı bir konuma sahip olup, XIX. Yüzyılın ikinci yarısından XX. Yüzyılın sonuna kadar Türkiye'de üretilen ve dış ülkelere satılan tarımsal ürünlerden, pamuk ve tütünden sonra üçüncü sırada gelmektedir. Bundan dolayı, Türkiye, Dünya fındık üretiminde her zaman ilk sırada gelmektedir. 2000 yılı itibariyle, dünya da fındık üretim alanlarının toplamı, 600 bin hektardan fazla olup, bu alanın 500 bin hektardan biraz fazlası, yani % 80 gibi yüksek bir oranı Türkiye'de bulunmaktadır. Türkiye'yi yaklaşık % 10 ile İtalya, % 4 ile İspanya ve % 2 ile de ABD takip etmektedir (Solak, 2008: 228).

3. XX. Yüzyılın Başlarında Türkiye'de Fındık Yetiştirilen Yerler ve Miktarı

XX. Yüzyılın başlarında Türkiye'de fındık yetiştiriciliği genel olarak, Trabzon Vilayeti'nin kazaları olan Giresun, Ordu, Sinop ve çevresi gibi gözüke de İzmit Sancağı'nda, Yanya Vilayeti'nde, Makedonya'da ve Kıbrıs Adası'nda da kaliteli fındık yetiştiriciliği sınırlı da olsa yapılmaktaydı. Trabzon Vilayeti'nde fındık önce Giresun Kazası'nda yetiştirilmiştir. Giresun Kazası'nın sahip olduğu arazinin önemli bir kısmı, XX. Yüzyılın başlarında fındık ağaçları ile kaplı olup, buradan çevre kazalara yayılmıştır. Günümüzde ise Karadeniz Bölgesi'nin genelinde yöreden yöreye göre az veya çok fındık ziraatı yapılmaktadır (Andriyasyan, 1331: 5). Fındık zamanla bölge ahalisinin geçimini temin etmede önemli bir geçim kaynağı olup, 1904 Trabzon Vilayet Salnamesine göre Ünye Kazası sınırları dâhilinde, 82 köyde toplam 6.980 hanede 58.901 nüfus hayatlarını fındık üretimi ile idame ettirmektedirler (Kaynar, 2012: 37).

Bahsi geçen dönemde, Trabzon Vilayeti ve kazalarında yetiştirilen azami ve asgari fındık üretimin oranları: Giresun Kazası'nda azami, 400.000, asgari 200.000, Trabzon merkez-Vakfikebir-Akçaabat-Sürmene ve Of kazalarında, azami 200.000,

Oktaý KIZILKAYA

asgari 100.000, Ordu Kazası'nda azami 120.000, asgari 60.000, Tirebolu ve Görele kazalarında, azami 100.000, asgari 50.000, Lazistan Sancağı'nda azami 50.000, asgari 30.000 kantar (bir kantar 56,449 gr) miktarlarında fındık üretimi yapılmaktaydı. Bahsi geçen dönemde, yaklaşık olarak, azami 870.000, asgari 440.000 kantar fındık üretiminin yapıldığı istatistiki verilerden anlaşılmaktadır (Andriyasyan, 1331: 5-6). Bu üretim oranlarının azami ve asgari olarak verilmesinin sebebi yıllara göre iklimin bazı değişiklikler göstermesidir. XX. Yüzyılın başlarında Türkiye dışında yani dünya genelinde üretimi yapılan toplam fındık miktarı, Türkiye'de üretilen fındık miktarından çok az bir seviyede idi. (Andriyasyan, 1331: 65).

XX. Yüzyılın başlarında dış ülkelerden daimi surette fındık talep edildiğinden değeri durmadan artmaktaydı. Osmanlı Devleti talep nedeniyle maddi getirisi yükselen fındığın ekim alanlarının artırılması için çalışma başlatılmıştır. Bu doğrultuda, Ordu, Ünye, Sinop, Fatsa, İnebolu ve Samsun taraflarında yeni fındık bahçeleri oluşturulmuştur (Andriyasyan, 1331: 6).

Fındık sadece gıda maddesi olarak değil ihtiyaç halinde sabun yapımında da kullanılmıştır. Özellikle I. Dünya Savaşı sürecinde askerin ihtiyaç duyacağı sabunun tedarikinde, dönemin şartları gereği sıkıntı yaşanmıştır. Bu duruma çare olarak Harbiye Nezareti, Ticaret ve Ziraat Nezaretinden, Trabzon Vilayeti'nde yaygın bir şekilde üretimi yapılan fındıktan elde edilen yağdan sabun üretilmesi için hazırlık yapılmasını istemiştir. Bu istek Trabzon Vilayetine bildirilmiştir. Trabzon Vilayeti bu isteğe olumlu bakmış ve gerekli alet ve eşyanın temin edilmesi hazırlıklarına başladığını, sabun üretiminde yararlanılacak alet ve eşyanın siparişinin verildiğini, alet ve eşyalar geldiğinde, sabun üretimine başlanacağını bildirmiştir. Bu doğrultuda, temin edilen alet ve eşyalarla sabun imaline başlanmış, fındık yağından, haftada her kazandan, 2,500 kıyye olmak üzere iki kazan sabun imal edilebileceği bildirilmiştir. Üretimi yapılan sabunun numunesi, posta ile gönderilerek tahlili yaptırılmıştır. Tahlil neticesinde, zeytinyağından elde edilen iyi sabundan, bir farkı olmadığı anlaşılmıştır. Fındık yağından imal edilen sabunun kıyyesinin, 6,5 kuruş fiyata mal olacağı ve bunun da diğer sabun fiyatlarıyla karşılaştırıldığında oldukça ucuz olduğu vurgulanmıştır. Bundan dolayı devletin aşar vergisinden aynı(ürün) olarak topladığı büyük miktarda fındık depolarda mevcut olup, İstanbul'dan da müsaade olduğu takdirde seri üretime başlanacağı bildirilmiştir. Havaların sıcak geçmesi halinde, üretimi yapılan sabunun çabuk kuruyacağı, bu nedenle 1915 Eylül ayı sonuna kadar aylık 50 bin, Eylül ayından sonraki aylarda ise aylık, 25-30 bin kıyye sabun imal edilebileceği bildirilmiştir. Böylece Erzurum tarafındaki askeri birliklerin sabun ihtiyacının karşılanacağı gibi ihtiyaç duyulduğunda Dersaadet'e de yani İstanbul'a da gönderilebileceği ifade edilmiştir. Aşar vergisi olarak fındık hasılatından aynı alınan fındığın kırdırılarak bu işe devam olunmasına, motorbot ve kayıklarla Levazımat-ı Umumiye Riyaseti vasıtasıyla sabun imaline mahsus olan fındığın gönderilmesi için gerekli bürokratik işlemlerin yapılması istenmiştir (BOA. DH. İ. UM. 89-2/1-34: 1). Durum, Harbiye Nezaretine bildirilmiş, nezarettten verilen cevapta fındığın askerin beslenmesi için iyi bir gıda olduğu, bu nedenle Levazımat-ı Umumiye'den, askerin ihtiyacı olan

findığının ayrıldıktan sonra fazlasının sabun yapımında kullanılmasının uygun olacağı bildirilmiştir (BOA. DH. İ. UM. 89-2/1-34: 3).

4. Fındık Üretimi Yapılan Ülkeler ve Rekabet

XX. Yüzyılın başlarında fındık ziraatı yapılan ülkelerden İtalya'da en fazla 200.000, İspanya'da ise 200.000-300.000 kantar arasında üretim yapılmaktaydı. Bu ülkeler arasında en fazla fındık üretiminin gelişme gösterdiği ülke Rusya olmuştur. Fındığın, Rusya'ya Trabzon Vilayeti'nden göç eden göçmenler aracılığı ile götürüldüğü ve ziraatını başlattıkları anlaşılmaktadır. XX. Yüzyılın başlarında Rusya, yaklaşık 100.000 kantar fındık üretimine sahipti. Ancak bu durumu yeterli görmeyen Rusya, üretimi Kırım yarımadası ve Karadeniz sahili boyunca iklimi uygun olan yerlerde yaygınlaştırma girişimlerinde bulunmuştur. Bunun yanında, Rus fındığının fiyatının düşmesini engellemek için dışarıdan fındık ithalinde kantar(56,5 kilo) başına bir Osmanlı lirasına tekabül eden gümrük vergisi koymuştur. Rusya'nın bu uygulamasının gelecekte fındık üretiminde Türkiye'nin güçlü bir rakibi olacağını göstermektedir (Andriyasyan, 1331: 62-63) . Bu nedenle Osmanlı Devleti, Giresun Kazası merkez olmak üzere fındık yetiştiriciliği ve pazarlanmasının daha düzenli yapılması, üreticilerin hakkını gözeten bir anonim şirket kurulması girişiminde bulunmuştur. Bu şirket aracılığı ile hem uluslararası fındık piyasası takip edilecek hem de ihracatın daha organize olması sağlanacaktı. Bu amaçla fındık nizamnamesi hazırlanmış ve Trabzon Vilayeti aracılığı ile Şurayı Devlete takdim kılınmıştır (BOA. DH. İ. UM. 20-18/12-96). Kurulacak şirketin adı, "Giresun İktiza ve Milli Fındık Anonim Şirketi" olarak belirlenmiştir (BOA. D. 1265/13). Bu şirketin kurulmasındaki amaçlardan biri de ihraç edilecek fındığın, kalitesi ve doğallığını denetlemek olacaktı. Çünkü göze daha hoş gelmesi, fındığa canlılık ve tazelik vermesinden dolayı bazı tüccarlar ihraç fındıklarını kükürtlü su ile parlatarak dış pazarlara sevk ediyorlardı. Bu durum fındığın kalitesi ve doğallığını bozduğu için yasaklanmıştır. Bahsi geçen uygulamanın alıcıları kandırmanın dışında bir işe yaramadığı, gelecekte Türk fındığın doğal olmadığı gibi olumsuz propagandalara ortam hazırlayacağından ve bu durumunda Türk fındığının değerinin düşmesine neden olabileceği ön görülmüştür. Osmanlı Devleti aldığı bu tedbirle Türk fındığının uluslararası rakipleri olan diğer üretici ülkelerin Türk fındığının doğal olmadığı şeklindeki olumsuz propagandasının önüne geçmeye çalışmıştır (BOA. HR. ŞFR. 602/15).

Türk fındığının uluslararası piyasalarda rakibi olmaya çalışan Rusya'nın gümrük resmi uygulaması, Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirlerde haklı olduğunu gösterdi. Şöyle ki, Rusya'da üretilen fındık, ülkenin ihtiyacını karşılamamasına rağmen Osmanlı Devleti ve İran'dan aldığı fındığı hem iç piyasasına vermekte hem de dış piyasalara pazarlamaktaydı. Rusya, Osmanlı Devleti ile İran'dan aldığı fındığa farklı gümrük resmi uygulamıştır. İran'dan aldığı fındığın kantarından (56,5 kilo) dokuz kuruş gümrük resmi alırken Osmanlı Devleti'nden aldığı fındığın kantarından yaklaşık on iki buçuk kuruş gümrük vergisi almaktaydı. Bu durum Osmanlı ihraç ürünü olan fındık üreticilerinin aleyhine olmaktadır. Trabzon Vilayeti'nin özellikle Giresun Kazası'nın başlıca geçim kaynağı fındık mahsulü olduğundan ve Osmanlı fındık üreticisinin ekonomik yönden rekabet edemeyeceği

OktaY KIZILKAYA

bir hal alacağından, Rusya ile temasa geçilerek İnan'a uygulanan gümrük resmi miktarının aynısının Osmanlı fındığı içinde uygulanmasını istemişlerdir (BOA. DH. MKT. 1856/73).

Buna ek olarak, Osmanlı Devleti, Rusya'nın fındık konusunda Osmanlı üretimini geride bırakacak şekilde seri fındık üretimine yönelmesini fark ettiğinden, Rusya'nın bu girişiminin memleketin/devletin menfaatine zarar vereceğinden, Orman ve Meadin Nezareti aracılığı ile Trabzon Vilayeti başta olmak üzere bağlı mahalli idare birimlerinden Rusya'ya fındık fidesi götürülmesini yasaklamıştır (BOA. DH. MKT. 1160/25). Bir başka Osmanlı arşiv belgesinde ise durum daha açık bir şekilde, Trabzon Vilayetinin gelir kaynaklarından olan fındık ziraatını sekteye uğratacağından Trabzon İdare Meclisi tarafından, Rusya ve diğer ülkelere fındık fidanının ihracının yasaklandığı bildirilmiştir (BOA. DH. 2810/86). Bu yasak, Trabzon Vilayeti ve üreticisi tarafından, fındık ihracatının yasaklandığı şeklinde anlaşılmış ancak daha sonra gelen bir yazı da fındık ihracının yasaklanmadığı, fındık fidesi ile askeri kişlalarda yakacak olarak kullanılan fındikkabuğunun yasaklandığı bildirilmiştir (BOA. MV. 139/19).

5. Türkiye'de Fındık retiminin Yaygınlaştırılması İçin Yapılan alışmalar

Osmanlı Devleti, fındığın gelecekte önemli bir ihraç ürünü olacağını fark ettiğinden, XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Karadeniz Bölgesi'nde fındık ekim alanlarının yaygınlaştırılmasına yönelik girişimde bulunmuştur. Yaygınlaştırılmasına yönelik ilk girişimin, 1863 yılında olduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır. şura-yı Devlet'e gönderilen bir belgede, Lazistan Bölgesi'nde dikimi ve yetiştiriciliği yapılmak üzere fındık fidanlarının gönderilmesi talebinde bulunmuştur(BOA. şD. 1826/40). Yine Tosya, Taşköprü, Daday ve Araç kazalarında yetiştirilmek üzere fındık fideleri gönderilmesi talebinde bulunulmuştur(BOA. şD. 1639/32). Hatta bazı zirai ürünlerin yetiştirilmesi yasaklanarak, yerine fındık ekilmesi istenilmiştir. Bu doğrultuda, Ordu Kazası genelinde ahalinin sulak ve uygun olan mahallerde ziraatını yaptıkları pirincin men edilerek, maddi getirisi yüksek olan fındık fidelerinin dikimine ağırlık ve önem verilmesi merkezden bildirilmiştir. Buna sebep olarak da pirincin dünyanın her tarafında yetiştirildiği, getirisinin fındıkla karşılaştırıldığında daha düşük olduğu vurgulanarak, kaza dâhilinde görülen ve yaygınlaşacağı kaçınılmaz olan sıtma hastalığının kaynağının da pirinç tarlaları olduğu belirtilmiştir (BOA. Y. PRK. UM. 30/8).

Bahsi geçen dönemde fındık ağacının bazen doğal afetlere karşı önlem olarak dikiminin yapılması da teşvik edilmiştir. Bu doğrultuda, İzmıt Sancağının Karasu Kazası dhilindeki bazı köyler sele maruz kalmış ve ahalisi geçimini sağlamada zor duruma düşmüştü. Devlet yetkilileri, yaşanan zorluklar karşısında ahalinin yakındaki ormanların ağaçlarını keserek satacaklarını bildiklerinden kesilerek tahrip edilen orman alanlarının yerine arazisi ve iklimi müsait olduğundan Giresun Sancağı'ndan fındık fidesi getirilerek dikiminin yapılmasının uygun olacağı bildirilmiştir (BOA. DH. MKT. 1279/22). Bu suretle ahali gelecekte hem geçimlerini karşılayacak, hem de sel felaketine karşı fındık fidelerinin dikilmesinin uygun olacağı bildirilmiştir. Ancak fidanlarının istenildiği dönemde, fidan dikim

mevsimi olmadığından bir sonraki yılın fidan dikimi döneminde işlemin gerçekleştirilmesi uygun bulunmuş ve ilgili yerlere de gereken talimatlar verilmiştir (BOA. DH. MKT.2614/17).

Bunun yanında bazı sosyal kurumlar maddi zorluklarla karşı karşıya olduğundan ihtiyaçlarını karşılamak için getirisi yüksek olan fındık ağaçlarını kurumlarının bahçesinde yetiştirmek istemişlerdir. Bu kurumlardan biri Dar'ül Aceze'dir. Dar'ül Aceze yetkilileri, 1919(1335 yılı) İzmit mutasarrıflığından ilgili kurumlar aracılığı ile bahçeye dikilmek üzere bin adet fındık fidanın İzmit mutasarrıflığından temin edilip edilemeyeceğinin sorulmasını istemiştir (BOA. DHUMV. 118/55). Dar'ül Aceze bahçesine bin adet fındık ağacının dikilmesinin istenmesi o dönem şartlarında, dünya ve iç piyasada rağbet gören bir zirai ürünü yetiştirmek suretiyle kurumun maddi ihtiyaçlarını gidermede bir çare olarak düşündükleri sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Ayrıca mevkileri ve iklim durumu uygun olan Sinop ile Kastamonu sancak merkezlerine bağlı arazilerin seçilecek uygun mahallerine dikilmek üzere Giresun tarafından iki yüz bin kadar fındık fidesi getirilmesi Kastamonu Vilayeti'nden, 12 Teşrinievvel 1322 (25 Ekim 1906)'de istenilmiştir (BOA. BEO. 2929/220358-1). Ancak fidan dikme mevsiminin geçmesi nedeniyle bir sonraki yıla ertelenmesinin uygun olacağı da vurgulanmıştır. Bu amaçla Kastamonu'nun fındık yetiştirilmesine iklimi uygun olan Ayancık, İnebolu ve Cide kazalarına dikilmek amacıyla getirilecek fidanların masrafinin karşılanması için bir defaya mahsus olmak üzere isimleri geçen kazaların her birinden beşer binden on beş bin kuruş paranın toplanmasına izin istenmiştir (BOA. BEO. 3217/241220). Bu vesile ile Karadeniz bölgesinin sahile yakın kesimleri dışında iklimi uygun olan iç kısımlarına da fındık ekimi ve yetiştirilmesine olumlu yaklaşılmıştır. Yapılan bu çalışmalar neticesinde, 1888-1911 yılları arasında üretimde, % 217 oranında artış sağlanmıştır (Yıldırım, 2001: 315).

Bu nedenle Osmanlı ülkesinde üretilen ve alınıp satılan fındığın fiyatının tespiti oluşturulan bir komisyona havale edilmiştir. Dünya piyasalarını da takip eden bu komisyonun görevi Osmanlı Devletinin vergi kaybını önlemek olduğu gibi ahalinin yetiştirdiği ürün fiyatının yabancı ülkelerle bağlantılı tüccarlar tarafından ucuza alınarak, üreticinin gelir kaybına ve zarara uğramasını önlemeye yönelik bir tedbir olduğu anlaşılmaktadır (BOA. MVL. 4463/334655).

Fındıktan alınan vergi, aşar grubuna girmekte olup, bazen diğer hububatlardan alınan vergilerle beraber müzayede usulü ile ihale edilmekteydi. Bu usulün hazineye verilmesi gereken vergide kayba neden olacağı görüldüğünden, fındık dışındaki hububatın vergisinin ihale edilebileceği ancak fındığın bu uygulamanın dışında olduğu vurgulanmıştır. Trabzon Vilayeti ve Lazistan Sancağı'nın fındık mahsulünün tamamı dışarıya ihraç olduğundan, fındıktan alınan aşar vergisinin müzayede usulü ihale edilmesi ve aşar vergisinin köylerden veya üretilen yerlerde değil dışarıya ihraç esnasında iskelelerde gümrük muamelesi görmeden önce alınmasının vergi kaybının önüne geçmenin en kolay yolu olduğu vurgulanmıştır. Bu nedenle diğer hububatın vergilerinin ürün çeşidine göre ayrı ayrı müzayede

usulü ile toplanması uygun görülürken, fıncığın gümrüğe getirildiğinde toptan ihalesinin devletin menfaatine olduğu vurgulanmıştır (BOA. BOE. 234/17549-2).

6. Fındık Kaçakçılığı ve Alınan Tedbirler

XX. Yüzyılın başlarında fıncığın getirisinin yüksek olması nedeniyle kaçakçılık olayları da meydana gelmekteydi. Alınan bütün tedbirlere rağmen kaçakçılık engellenememiştir. Fındık yetiştiriciliğinin yoğun olarak yapıldığı Trabzon Vilayeti'nin Giresun Kazası'ndan bazı yetiştiriciler ile tüccarlar işbirliği halinde sahilinden kayıklarla Rusya'ya yüklü miktarda fıncık kaçakçılığı yapmaktaydı. Bu durum Osmanlı Devleti'nin fıncıktan aldığı aşar vergisinde düşüölere neden olmakta, buna bağılı olarak da hazine gelir kaybına uğramaktaydı. Bu durumun önüne de geçilememekteydi. Giresun Kazası'nda bulunan polis ve jandarma sayısının on beş - yirmi katı kadar artırılrsa bile kaçakçılığın yapıldığı sahillerin geniş olmasından ve geceleri en izbe yerlerden yapılması nedeniyle, kaçakçılığın engellenemeyeceğı yapılan araştırmalardan ortaya çıkmıştır. Bu nedenle kaçakçılığı önlemek için iki çare düşünülmüştür. Bu çarelerden biri fıncığın ihracına engel olunmayarak serbest bırakılması ancak karşılığında Rus hâkimiyetindeki Ukrayna'da bol ve ucuz olan zahire ile Osmanlı ülkesinde ihtiyaç duyulan diğere eşyaların getirilmesine müsaade edilmesi, ikincisi ise kaçakçılığın önüne geçmek için Giresun sahilinde durmadan devriye atacak beş-altı motorbotun gönderilmesinin elzem olduğu önerisinde bulunularak, bir an evvel bu iki seçenekten birisinin uygulamaya konulmasıdır(BOA. DH. İ. EK. 48/95). Gelişmeler bahsi geçen seçeneklerden ikincisinin tercih edildiğini göstermektedir. Bu doğrultuda, motorbotlar görevlendirilmiştir. Ancak bahsi geçen dönemde kaçakçılığın önlenmesi için görevlendirilen motorbotlar, Rüsumat İdaresi'nin malı olup, savaş şartları nedeniyle askeri hizmete tahsis edilmişlerdi (BOA. DH. ŞFR. 93/36). Bu nedenle, I. Dünya Savaşı boyunca Trabzon Vilayeti'nden istenen motorbotlar gönderilemediğinden, fıncık kaçakçılığı da pek engellenememiştir.

7. Sonuç

Fındık, eskiçağlardan beri tanınıp bilinen bir meyve türü olup, tarihi süreç içinde her zaman özel bir yere sahip olmuş, farklı kültürler bu meyveye dini ve milli özel anlamlar yüklemişlerdir.

XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin yurtdışına sattığı ürünler arasında maddi getirisi bakımından hep üçüncü sırada bulunan fıncık, bu konumunu, XX. yüzyılın sonlarına kadar sürdürmüştür. Fındık, Osmanlı Devleti'nde büyük kısmı Karadeniz Bölgesi'nin Giresun, Ordu ve Sinop sancaklarında üretilmekteydi. Özellikle Giresun Sancağı, fıncık üretiminin merkezi konumunda olup, bu sancağın temel geçim kaynağı konumundaydı. Dünya piyasalarında da rağbet gördüğünden maddi getirisi yüksekti. Bu nedenle üretimin artırılması amacıyla iklimi ve toprağı uygun olan Kastamonu, Kocaeli, İzmit vb. yerlerde de fıncık fidanları dikilerek yaygınlaştırılmasına çalışılmıştır. Bahsi geçen üretim merkezlerinin dışında o dönem Osmanlı hâkimiyetinde olan Kıbrıs Adası ve Makedonya bölgesinde az da olsa yetiştirilmekteydi.

Osmanlı Devleti'nde üretilen fındık savaş koşulları dışında büyük bir çoğunluğu yurtdışına ihraç edilmekteydi. Yurt dışından daima talep edildiğinden, bölgede fındık kaçakçılığı yaygın bir hale gelmiştir. Kaçakçılık genelde, Karadeniz'in sahil kesiminin kuytu yerlerinden kayıklarla açıkta bekleyen yük gemilerine nakledilerek yapılmaktaydı. Bu durumu önlemek o dönemin şartlarında pek mümkün olmasa da karada jandarma ve polis, denizde ise durmadan devriye gezen motorbotlar görevlendirilmiştir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

- BOA. BEO. 2929/220358-1.(12/8/1322)
BOA. BEO. 3217/241220.(22/11/1325)
BOA. BOE. 234/17549-2.
BOA. D. 1265/13. (04/04/1338)
BOA. DH. 2810/86. (22/04/1327)
BOA. DH. İ. UM. 20-18/12-96.
BOA. DH. İ. UM. 89-2/1-34, s.1.
BOA. DH. İ. UM. 89-2/1-34, s.3.
BOA. DH. İ. UM. EK. 48/95.
BOA. DH. MKT. 1160/25.(H.29/02/1325)
BOA. DH. MKT. 1279/22. (14/07/1326)
BOA. DH. MKT. 1856/73. (30/12/1308)
BOA. DH. MKT. 691/32. (25/01/1321)
BOA. DH. MKT.2614/17. (27/04/1326)
BOA. DH. ŞFR. 93/36. (29/01/1337)
BOA. DHUMV. 118/55. (22/05/1335)
BOA. HR. ŞFR. 602/15. (10/09/1909)
BOA. MV. 139/19.
BOA. MVL. 4463/334655. (13/06/1335).
BOA. ŞD. 1639/32.(24/11/1287)
BOA. ŞD. 1826/40.(29/02/1288)
BOA. Y. PRK. UM. 30/8. (05/12/1311)

Kitap-Makale ve İnternet Adresleri

Andriyasyan, N. (1331), *Fındık Ziraatı ve Ticareti*, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, İstanbul.

OktaY KIZILKAYA

Aygün, N. (Güz-2009), “Osmanlı Devleti’nin Son Zamanlarında Karadeniz’in Güney Kesiminde İktisadi Faaliyetler”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 6(23): 41-76.

Doğanay, H. (2012), “Türkiye Fındık Meyvacılığındaki Yeni Gelişmeler”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 17(27): 1-21.

Kayalak, S., Özçelik, A. (2012), “Türkiye’de ve Dünyada Fındık Politikaları”, *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 18(2): 43-53.

Kaynar, İ. S. (2012), *19. YY’ın İkinci Yarısından Cumhuriyet’e Fındığın Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Solak, İ. (2008), “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Meyve ve Sebze Üretimi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 24: 217-251.

Yıldırım, İ. (2001), “Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2): 313-326.

<http://www.giresuntb.org.tr/FindikTicaretTarihi>

<https://arastirma.tarim.gov.tr/findik>